

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

Tribannau Caerdydd

Wrth drafod tribannau Morgannwg yn y golofn hon yn rhifyn diwetha'r *Dinesydd*, nodais mai un o'u nodweddion pennaf oedd eu brogarwch. Ys dywedodd yr Athro G. J. Williams, 'Canfyddir ynddynt [...] [g]ariad mawr at Forgannwg a'i phethau – pentrefi gwyngalchog y Fro, hen gartrefi'r Blaenau. [...] Cânt hwyl wrth fydryddu enwau lleoedd, fel petaent yn eu hanwesu – ni chredaf fod yr ymdeimlad hwn mor amlwg yng nghanu gwerin yr un rhanbarth arall.' Ond er bod llu o enwau lleoedd yn y cannoedd o dribannau sydd yng nghasgliad Tegwyn Jones, *Tribannau Morgannwg* (1976), mewn dau driban yn unig y sylwais ar yr enw 'Caerdydd'.

(a) Triban y ddwy lygoden

Mae llawer o hiwmor a digrifwch yn perthyn i dribannau Morgannwg, a gwelir hynny'n glir yn y cyntaf o'r ddau driban sy'n enwi Caerdydd. Cerdd ffwlbrï ydyw, nid yn annhebyg i'r math o gerddi a gysylltwn ag Edward Lear yn y Saesneg ac Idwal Jones yn y Gymraeg. Y mae hefyd yn perthyn i'r dosbarth helaeth hwnnw o dribannau sy'n agor â'r geiriau 'Mi welais' neu 'Mi wela' (neu ryw amrywiad tafodieithol arnynt, megis 'Fi welas' neu 'Fi wela'). Fe'i codwyd gan Tegwyn Jones o'r casgliad o dribannau, baledi a phenillion a grynodd yr hynafiaethydd Ebenezer N. Williams ('Gwernyfed'; 1843–1913) o Ferthyr Tudful, casgliad sydd bellach yn y Llyfrgell Genedlaethol:

Mi welas ddwy lygotan
Yn llusgo *coach* yn llawan
O Gaerloyw i Gaerdydd
A Dic y Crydd yn *goachman*.

Un o nodweddion caneuon y werin yw eu bod, wrth fynd ar led ar lafar, yn magu amrywiadau. A dyna sy'n wir yn achos y triban hwn, oherwydd ceir fersiwn arall yng nghasgliad Tegwyn Jones (a godwyd ganddo o'r *Cardiff Times*, 14 Mehefin 1913) lle y mae'r goits yn dod i Gaerdydd, nid dros y ffin o'r dwyrain, ond o Ewenni yn y gorllewin, gan gludo peth o grochenwaith enwog y pentref hwnnw:

Mi welais ddwy lygotan
Yn llusgo *coach* yn llawan
O Ewenni i Gaerdydd
Â llestri pridd a halan.

Fel yn achos y tribannau yn gyffredinol, mae tinc tafodieithol amlwg i'r triban hwn, fel y tystia ffurfiau megis 'lygotan' a 'llawan'. Ond bu llawer o safoni ar iaith y tribannau wrth eu trosglwyddo o'r llafar i bapur, a dyna sy'n cyfrif, mae'n siŵr, am y ffaith mai 'Caerdydd' yw'r ffurf ar yr enw yn y fersiwn cyntaf a nodir yma, tra mai'r ynganiad tafodieithol 'Ca'rdydd' a ddiogelwyd yn yr ail.

Mewn nodyn yn ei gasgliad, mae Tegwyn Jones yn tynnu sylw at amrywiad arall eto ar y triban hwn. Mae'r fersiwn hwnnw'n dal i sôn am lestri pridd a halen, ond y tro hwn mae man cychwyn y daith wedi symud ymhellach i'r gorllewin, i Gaerfyrddin:

Mi welais ddwy lygoden
Yn llusgo *coach* yn llawan
O dref Caerfyrddin i Gaerdydd
Llawn llestri pridd a halen.

Yn ôl gohebydd yn *Y Darian*, 17 Mawrth 1927, roedd y fersiwn hwn ar y triban yn 'boblogaidd iawn gan weision fferymydd Sir Gâr ganrif neu fwy yn ôl'.

Yn *Y Cerddor* ym mis Mawrth 1893, cyhoeddwyd amrywiad ar y fersiwn o'r triban sy'n mynd 'O dref Caerfyrddin i Gaerdydd', ynghyd â'r gerddoriaeth ar ei gyfer (sef rhan o alaw 'Bugeilio'r Gwenith Gwyn'). Un o benillion cân ychen ydyw yn *Y Cerddor*. Dywed un o olygyddion y cylchgrawn, D. Emlyn Evans, am y gân honno: 'Dro yn ôl darfu i hen gyfaill o Forgannwg adrodd i ni nifer o'r hen benillion a genid gan y bechgyn pan yn gyrru yr ychain, yn y sir ddiddorol a rhamantus honno, yn ei amser ef'; a cheir ar ddiwedd y pennill y math o fwrddwn sydd mor nodweddiadol o ganeuon ychen:

Fe welais ddwy lygoden
Yn llusgo *coach* yn llawan
O Gaerfyrddin i Gaerdydd
A llestri pridd a halen. –
Oho! was i.

Yn *Y Gwladgarwr*, 13 Tachwedd 1869, ceir rhywun yn sôn iddynt glywed dyn ifanc yn canu'r triban hwn wrth aredig ar faes ger y Filltir Aur rhwng y Bont-faen a Phen-y-bont ar Ogwr, ond mynd yr oedd y goits o Lanelli i Gaerdydd yn y fersiwn hwnnw ar y triban, ac nid o Gaerfyrddin.

Cofnodir amrywiad arall eto fyth ar y triban hwn gan John Gilbert Evans yn ei gyfrol *Llyfr Hwiangerddi y Dref Wen* (1981):

Mi welais ddwy lygoden
Yn llusgo pedair wagen
O Gaerloyw i Gaerdydd
A John y crydd yn gaptan.

Dywedir yn y cylchgrawn *Cymru* yn 1916 fod y fersiwn hwnnw o'r triban ar lafar gwlad yn ardal Ffair-rhos yng Ngheredigion; a cheir fersiwn eithaf gwahanol arno yn y *Carmarthen Journal*, 4 Ebrill 1890:

Mi welais ddwy lygoden
Yn llusgo *coach* a derwen
O Gaerloyw i Gaerdydd
A chrochan pridd a hufen.

Diddorol hefyd yw gweld yn *Llyfr Hwiangerddi y Dref Wen* sawl pennill arall sy'n enwi Caerdydd:

Gyrru, gyrru i Gasnewydd
I 'mofyn pwn o lestri newydd;
Gyrru, gyrru i Gaerdydd
I 'mofyn pwn o lestri pridd.

Hai, gel* bach, tua Chaerdydd
I 'mofyn pwn o lestri pridd;
Hai, gel bach, i Aberhonddu,
Dwmbwr-dambar, llestri'n torri.
*cel = ceffyl

Dafi bach a minnau
Yn myned i Gaerdydd,
Dafi'n prynu 'sgidiau
A minnau'n twyllo'r crydd.

(b) *Triban serch*

Mae nifer dda o dribannau Morgannwg yn ymdroi ym myd serch, ac un felly yw'r ail driban yng nghasgliad Tegwyn Jones sy'n enwi Caerdydd. Mae'n driban sy'n cyfuno'n effeithiol hiwmor y gerdd ffwbri a gormodiaith

y gân serch. Fe'i codwyd gan Tegwyn Jones o'r cylchgrawn *Cyfaill yr Aelwyd*, Awst 1884, lle y nodir ei fod yn un o'r tribannau a gasglwyd gan William John ('Gwilym Glan Afan') o Bont-rhyd-y-fen, a fu farw yn 1907:

Mi gariaf rhwng fy mreicha
Gaerdydd ac Abertawa,
A Chasnewydd ar fy mhen
O serch at Gwen liw'r bloda.

Nid oes lle amlwg i Gaerdydd yn nhribannau Morgannwg, felly, ac ni allwn gasglu llawer mwy am y lle o'r tribannau uchod na'i fod yn dref o faint, a honno mewn man allweddol ar y briffordd trwy Forgannwg. (Byddai'n dda gweld cystadleuaeth llunio triban yn cynnwys yr enw 'Caerdydd' yng ngholofn 'Pobol y Rhigwm' yn *Y Dinesydd* neu yn rhestr testunau Eisteddfod Gadeiriol Caerdydd.) Ond fe geir tribannau sy'n enwi mannau sydd erbyn hyn yn rhan o'r ddinas, megis Llandaf a'r Eglwys Newydd, Trelái a Thyllgoed, Rhiwbina a Radur, ac fe ddychwelwn at y rheini yn y golofn hon rywbryd eto, os byw ac iach.